INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHNI MOLIYALASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Turayeva Malika Xikmatovna
Samarqand davlat texnika universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasi o'qituvchisi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23169959

Annotatsiya. Ushbu tezisda inson kapitalini rivojlantirishni moliyalashtirishning nazariy asoslari, moliyaviy manbalari va O'zbekistondagi amaliy holati tadqiq etilgan. Ta'lim, sog'liqni saqlash, kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirishga yo'naltiriladigan investitsiyalarning inson kapitali sifatiga ta'siri yoritilgan. Davlat budjeti, xususiy sektor, uy xo'jaliklari, davlat-xususiy sheriklik va xalqaro moliya manbalarining o'zaro uyg'unligini kuchaytirish zarurati asoslangan. Rasmiy statistik ma'lumotlar asosida ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlari dinamikasi tahlil qilinib, inson kapitalini moliyalashtirish samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: inson kapitali, moliyalashtirish mexanizmi, ta'lim, sog'liqni saqlash, kasbiy tayyorgarlik, davlat budjeti, xususiy sektor, investitsiya, davlat-xususiy sheriklik, moliyaviy samaradorlik.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida bilim, malaka, innovatsion fikrlash va sog'lom mehnat salohiyati mamlakatlarning uzoq muddatli raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Shu sababli inson kapitaliga sarflanadigan mablag'lar oddiy ijtimoiy xarajat sifatida emas, balki kelgusida iqtisodiy va ijtimoiy samara beradigan uzoq muddatli investitsiya sifatida qaralishi lozim.

Inson kapitali shaxsning bilim va ko'nikmalari, kasbiy malakasi, salomatligi, mehnat tajribasi hamda ishlab chiqarish jarayonida qiymat yaratish qobiliyatini o'zida mujassam etadi. Uning shakllanishi va rivojlanishi uzluksiz moliyaviy ta'minotni talab qiladi. Ayniqsa, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimining sifati, kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorlash imkoniyatlari inson kapitalining miqdoriy emas, balki sifat jihatdan rivojlanishini belgilaydi.

Jahon bankining inson kapitaliga doir yondashuvida ham sog'liq va ta'lim natijalari kelajak avlodning mehnat unumdorligi bilan bevosita bog'lanadi [6]. Demak, inson kapitalini rivojlantirishni moliyalashtirish mexanizmi faqat mablag'larni shakllantirish va sarflashni emas, balki ushbu mablag'larning yakuniy natijadorligini baholashni ham qamrab olishi zarur.

O'zbekistonda so'nggi yillarda ta'lim xizmatlari va sog'liqni saqlash xizmatlari bozorining kengayishi, oliy ta'lim qamrovining ortishi hamda xususiy sektor ishtirokining kuchayishi inson kapitaliga yo'naltirilayotgan moliyaviy resurslar hajmi oshayotganini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, hududlar va aholi guruhlari bo'yicha moliyaviy imkoniyatlardan foydalanishdagi tafovutlarni kamaytirish hamda xarajatlarni aniq natijalar bilan bog'lash masalalari dolzarbligicha qolmoqda.

Adabiyotlar tahlili va nazariy yondashuvlar

Inson kapitali nazariyasining shakllanishida T. Shults va G. Bekkerning ilmiy ishlari alohida o'rin tutadi. G. Bekker insonning ta'limi, kasbiy tayyorgarligi va sog'lig'iga sarflangan mablag'larni kelgusida daromad va mehnat unumdorligini oshiruvchi investitsiya sifatida izohlaydi [1]. Ushbu

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yondashuv inson kapitalini moliyalashtirish masalasini iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan o'rganish uchun nazariy asos yaratadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda inson kapitalining sifati faqat ta'lim yillari yoki ta'lim qamrovi bilan cheklanmaydi. Ta'limning amaliy natijasi, sog'liq holati, mehnat bozoriga mos kompetensiyalar va yangi texnologiyalarni o'zlashtirish qobiliyati ham muhim hisoblanadi. Shuning uchun inson kapitalini moliyalashtirishda xarajatlar hajmi bilan bir qatorda ularning tarkibi va natijadorligi ham baholanishi kerak.

Moliyalashtirish mexanizmining samarali ishlashi turli manbalar o'rtasidagi oqilona nisbatga bog'liq. Davlat budjeti bazaviy ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini ta'minlasa, xususiy sektor va uy xo'jaliklari qo'shimcha ta'lim, kasbiy rivojlanish va tibbiy xizmatlarga talabni moliyalashtiradi. Davlat-xususiy sheriklik hamda xalqaro moliya institutlari mablag'lari esa infratuzilmani modernizatsiya qilish va yangi boshqaruv texnologiyalarini joriy etishda qo'shimcha imkoniyat yaratadi.

1-jadval.

Inson kapitalini rivojlantirishni moliyalashtirishning asosiy manbalari va ularning vazifalari

Moliyalashtirish manbai	Asosiy yo'nalish	Afzalligi	E'tibor talab qiladigan jihat
Davlat budjeti	Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy dasturlar	Bazaviy xizmatlar va ijtimoiy tenglikni qo'llab-quvvatlaydi	Mablag'larni natijadorlik bilan bog'lash
Xususiy sektor	Korporativ ta'lim, malaka oshirish, xususiy xizmatlar	Mehnat bozori talablariga tez moslashadi	Xodimlar va hududlar bo'yicha qamrov farqi
Uy xo'jaliklari	Kontrakt, qo'shimcha ta'lim, tibbiy xizmatlar	Shaxsiy rivojlanishga bevosita investitsiya	Daromad darajasiga bog'liqlik
Davlat-xususiy sheriklik	Ta'lim va tibbiyot infratuzilmasi	Qo'shimcha kapital va boshqaruv tajribasini jalb etadi	Risklarni to'g'ri taqsimlash
Xalqaro moliya va grantlar	Modernizatsiya, loyiha, texnologiya, malaka	Tashqi resurs va ilg'or tajriba olib kiradi	Loyihalar barqarorligini ta'minlash

Manba: muallif tomonidan tizimlashtirilgan.

O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirishni moliyalashtirishning amaliy holati

O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish jarayonida ta'lim xizmatlariga bo'lgan talab izchil kengaymoqda. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yil yanvar–iyun oylarida ta'lim xizmatlari hajmi 23,8 trln so'mni tashkil etgan va 2025-yilning mos davriga nisbatan 22,7 foizga oshgan [2]. Ta'lim xizmatlari tarkibida oliy ta'lim xizmatlari 42,4 foiz bilan eng katta ulushni egallagan.

Oliy ta'lim tizimidagi miqdoriy kengayish ham inson kapitaliga investitsiyalar ko'lamining ortayotganini ko'rsatadi. 2025/2026-o'quv yili boshida O'zbekistondagi oliy ta'lim tashkilotlarida talabalar soni 1 mln 535 ming nafarga yetgan. Bu avvalgi o'quv yiliga nisbatan 102,2 ming nafarga yoki

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

7,1 foizga ko‘pdir [3]. 2021/2022-o‘quv yilida talabalar soni 808,4 ming nafar bo‘lganini hisobga olsak, qisqa davrda oliy ta’lim qamrovi sezilarli kengaygan.

Inson kapitalining ikkinchi muhim tarkibiy qismi salomatlikdir. Milliy statistika qo‘mitasining dastlabki ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda sog‘liqni saqlash sohasidagi bozor xizmatlari hajmi 19,9 trln so‘mni tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 14,2 foizga oshgan [4]. 2026-yil yanvar–avgust oylarida ushbu xizmatlar hajmi 16,0 trln so‘mga yetgan [5]. Mazkur ko‘rsatkichlar sog‘liqni saqlash xizmatlariga moliyaviy talabning ortayotganini ifodalaydi, biroq ular davlatning jami sog‘liqni saqlash xarajatlarini emas, aynan ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmini aks ettirishini hisobga olish zarur.

Ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlarining o‘sishi inson kapitalini rivojlantirish uchun iqtisodiy baza kengayayotganini ko‘rsatadi. Biroq xizmatlar hajmining ko‘payishi avtomatik ravishda inson kapitali sifati xuddi shu sur’atda oshganini anglatmaydi. Moliyalashtirish samaradorligini baholashda ta’lim natijalari, kasbiy ko‘nikmalar, bandlik, mehnat unumdorligi, sog‘lom hayot davomiyligi va xizmatlardan foydalanish imkoniyati kabi natijaviy ko‘rsatkichlarni ham hisobga olish zarur.

2-jadval.

O‘zbekistonda inson kapitali rivojlanishini tavsiflovchi ayrim amaliy ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich	Davr	Miqdor	O‘zgarish / izoh
Ta’lim xizmatlari hajmi	2026-y. yanvar–iyun	23,8 trln so‘m	2025-y. mos davriga nisbatan +22,7%
Oliy ta’lim talabalari	2025/2026 o‘quv yili	1535,0 ming nafar	Avvalgi o‘quv yiliga nisbatan +7,1%
Sog‘liqni saqlash bozor xizmatlari	2025-yil	19,9 trln so‘m	2024-yilga nisbatan +14,2%
Sog‘liqni saqlash bozor xizmatlari	2026-y. yanvar–avgust	16,0 trln so‘m	Joriy davr hajmi

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan [2–5].

Moliyalashtirish mexanizmidagi asosiy muammolar

Inson kapitalini rivojlantirishga yo‘naltirilayotgan resurslarning ko‘payishi bilan bir qatorda ularning samaradorligini oshirish zarurati ham kuchaymoqda. Birinchi muammo moliyalashtirish hajmi va yakuniy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikning yetarli darajada o‘lchanmasligidir. Mablag‘lar hajmi oshgan sharoitda ta’lim sifati, bitiruvchilarning ishga joylashishi, kasbiy kompetensiyalarning mehnat bozori talablariga mosligi va sog‘liq natijalaridagi o‘zgarishlarni birgalikda baholash muhim.

Ikkinchi muammo moliyalashtirish manbalarining turli qatlamlar uchun bir xil imkoniyat yaratmasligi bilan bog‘liq. Uy xo‘jaliklarining ta’lim va sog‘liqni saqlashga sarflari daromad darajasiga bog‘liq bo‘lgani sababli, moliyaviy imkoniyatlardagi tafovut inson kapitaliga investitsiyalar hajmida ham farq keltirib chiqarishi mumkin.

Uchinchi muammo kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorlashni moliyalashtirishni ish beruvchilar ehtiyoji bilan yanada yaqin bog‘lash zaruratidir. Texnologik o‘zgarishlar sharoitida oliy yoki kasbiy ta’limni bir marta olishning o‘zi yetarli bo‘lmay, uzluksiz malaka oshirish tizimiga talab ortadi.

To‘rtinchi muammo moliyalashtirishning hududiy samaradorligini baholash bilan bog‘liq. Ta’lim va tibbiyot infratuzilmasi, xizmat sifati hamda malakali kadrlar taqsimotidagi hududiy farqlar moliyaviy resurslarning bir xil miqdorda ajratilishi bir xil natija bermasligini ko‘rsatadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Inson kapitalini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish yo'nalishlari

Birinchidan, inson kapitaliga yo'naltiriladigan davlat va boshqa moliyaviy resurslarni natijadorlik ko'rsatkichlari bilan bosqichma-bosqich bog'lash maqsadga muvofiq. Ta'lim sohasida qamrov bilan bir qatorda bilim va ko'nikma natijalari, bitiruvchilarning bandligi va mehnat bozoriga mosligi; sog'liqni saqlashda esa xizmat sifati va profilaktik natijalar hisobga olinishi kerak.

Ikkinchidan, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish zarur. Davlat budjeti bazaviy ijtimoiy kafolatlarni ta'minlashda asosiy o'rinni saqlagan holda, xususiy investitsiyalar, korporativ ta'lim dasturlari, davlat-xususiy sheriklik va xalqaro moliya resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlari kengaytirilishi lozim.

Uchinchidan, korxonalar tomonidan xodimlarning kasbiy malakasini oshirishga yo'naltiriladigan investitsiyalarni rag'batlantirish mexanizmlarini rivojlantirish muhim. Bu ta'lim tizimi va mehnat bozori o'rtasidagi aloqani kuchaytirib, ish beruvchilarning real ehtiyojlariga mos ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, ta'lim va sog'liqni saqlashni moliyalashtirishda hududiy ehtiyojlarni hisobga oluvchi yondashuvni kuchaytirish zarur. Moliyaviy resurslarni taqsimlashda aholi soni bilan bir qatorda infratuzilma holati, xizmatlardan foydalanish imkoniyati, kadrlar ta'minoti va hududning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, davlat-xususiy sheriklik loyihalarida faqat yangi obyekt yaratishga emas, balki xizmat sifati, qamrov va uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikka asoslangan mezonlarni qo'llash zarur. Bu xususiy kapitalni jalb qilish bilan birga davlatning ijtimoiy majburiyatlarini ham himoya qilish imkonini beradi.

Oltinchidan, inson kapitalini moliyalashtirish samaradorligini baholash uchun yagona monitoring yondashuvini shakllantirish lozim. Unda moliyaviy resurslar hajmi, xizmatlar qamrovi va sifati, inson kapitali natijalari hamda iqtisodiy samara o'zaro bog'liq holda tahlil qilinishi kerak. Bunday yondashuv mablag'larni keyingi davrda ustuvor va yuqori natija beruvchi yo'nalishlarga qayta taqsimlash uchun asos yaratadi.

XULOSA

Inson kapitalini rivojlantirishni moliyalashtirish mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy o'sishi, mehnat unumdorligi va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiluvchi strategik jarayondir. Shu sababli ta'lim, sog'liqni saqlash va kasbiy rivojlanishga yo'naltiriladigan mablag'larni joriy xarajat sifatida emas, balki kelajakdagi iqtisodiy salohiyatni shakllantiruvchi investitsiya sifatida baholash maqsadga muvofiq.

O'zbekistonda 2026-yilning birinchi yarmida ta'lim xizmatlari hajmining 23,8 trln so'mga yetgani, 2025/2026-o'quv yilida oliy ta'lim talabalari sonining 1,535 mln nafarga ko'paygani hamda 2025-yilda sog'liqni saqlash bozor xizmatlari hajmining 19,9 trln so'mni tashkil etgani inson kapitaliga xizmat qiluvchi tarmoqlarda moliyaviy faollik kengayayotganini ko'rsatadi [2–4].

Biroq moliyalashtirish hajmining o'sishi uning samaradorligi to'liq ta'minlanganini anglatmaydi. Moliyaviy resurslarni aniq natijalar bilan bog'lash, davlat va xususiy manbalarni uyg'unlashtirish, kasbiy tayyorgarlikni mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish, hududiy tafovutlarni hisobga olish va natijadorlik monitoringini kuchaytirish inson kapitalini rivojlantirishni moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirishning muhim yo'nalishlari hisoblanadi.

Shunday qilib, inson kapitalini moliyalashtirish siyosatida asosiy e'tibor faqat ajratilayotgan mablag'lar miqdoriga emas, balki ularning ta'lim sifati, sog'liq, kasbiy kompetensiya, bandlik va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mehnat unumdorligiga ta'sirini oshirishga qaratilishi lozim. Mazkur yondashuv moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va inson kapitalining iqtisodiy o'sishga qo'shadigan hissasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. 2026-yil yanvar–iyun oylarida ta'lim xizmatlari hajmi bo'yicha rasmiy ma'lumotlar. Toshkent, 2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Talabalar statistikasi: 2025/2026-o'quv yili boshiga oliy ta'lim tashkilotlarida tahsil olayotgan talabalar soni. Toshkent, 2026.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekistonda 2025-yilda sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlar hajmi bo'yicha rasmiy ma'lumotlar. Toshkent, 2026.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, SIAT. Sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlar hajmi (oylik), 2026.
6. World Bank. Human Capital Index: Uzbekistan. World Bank Data.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.